

тысячелетие / Ф. Лейбер; пер. с англ. С. Н. Колесник и Н. Н. Колесник. – К., ПТОО А.С.К., 1993. – 392 с.

4. **Наріжна В.** Музичні алюзії як засіб образотворення в романі Любка Дереша «Культ»: [Електронний ресурс] / В. Наріжна. – Заголовок з екрану. – Режим доступу: <http://artvertep.dp.ua/authors/35/article/3172.html>.
5. **Полішко Н. Є.** Роман Дугласа Коупленда «Покоління Х» як відображення нових художніх тенденцій в американській літературі кінця ХХ століття: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.01.04 – зарубіжна література.: [Текст] / Н.Є. Полішко. – Д., 2004. – 16 с.
6. **Поліщук О.** Стьоб в українській сьогочасній літературі: [Текст] / О. Поліщук // Слово і час. – 2009. – № 11. – С. 68-74.

Надійшла до редколегії 21.05.2009.

УДК 882.09

О. І. Кобзар

Полтава

АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ МІФОЛОГІЧНОГО МОДУСУ У ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВІ

Розглядається проблема існування та функціонування міфологічного модусу в літературі. Доводиться, що між міфологією та літературою існують довгострокові неоднозначні, діалектично-протирічливі зв'язки, котрі в процесі суспільного та духовного розвитку людства набувають різного змісту та вираження. Дослідження міфологічного дискурсу дозволяє встановити присутність та особливості функціонування міфологічних моделей у художніх творах.

Ключові слова: міфологія, міф, міфопоетика, фольклор, трансформація, ритуал.

Рассматривается проблема существования и функционирования мифологического модуса в литературе. Доказывается, что между мифологией и литературой существуют долговременные неоднозначные, диалектически-противоречивые связи, которые в процессе общественного и духовного развития человечества приобретают различный смысл и выражение. Исследование мифологического дискурса позволяет установить присутствие и особенности функционирования мифологических моделей в художественных произведениях.

Ключевые слова: мифология, миф, мифопоэтика, фольклор, трансформация, ритуал.

Deals with the problem of existence and functioning of mythological modus in literature. Dialectical-contradictory and long duration ambiguous connections between mythology and literature are revealed. These connections, presented in the process of community and spiritual development of humanity, acquire different sense and expression. Study of mythological discourse helps to set the present and specific function of mythological models in the works of art.

Key words: mythology, myth, mythopoetic, folklore, transformation, ritual.

Проблеми існування та функціонування міфологічного модусу у процесі генезису культури привертала увагу мислителів від початку розвитку філософської думки, становлення якої завдячує саме спробам раціонального осмислення міфів та їх алегоричного потрактування, на що вказували у своїх дослідженнях Ф. К. Кессиді, О. Ф. Лосєв, М. І. Шахнович, М. Д. Ахундов, М. Ю. Савельєва. Зокрема О. Ф. Лосєв, досліджуючи витoki міфологічного модусу, зазначає, що міфи, які в архаїчному світі являли собою певну систему світобачення та світосприйняття, в античній філософії стають предметом аналізу та поетичним засобом висловлювання думки. Адже саме в період античності формується двошаровий простір, що включає у себе традиційні,

релігійні уявлення про світ та нові, запропоновані філософами, раціональні знання. Персоніфікацію різноманітних функцій та явищ навколишнього світу вбачали в міфічних богах софісти і стоїки; епікурейці, навпроти, заперечували втручання богів у людське життя, виходили з ідеї вічної матерії, продовжуючи теорію атомізму. Першим «теоретиком міфу» науковці називають Платона, цитуючи уривок з «Тімеї», в якому давньогрецький філософ висловлюється стосовно «правдоподібних міфів», поділяючи оповідь на знання істинне (по суті божественне), де слово повинно бути незаперечним і стійким, та знання правдоподібне, що є не зовсім точним і суперечним, та не гіршим за будь-яке інше.

У своїх працях Платон неодноразово звертався до філософсько-символічного потрактування міфологічного матеріалу, його послідовники – неоплатоніки співвідносили міф з логічними категоріями. Аристотель вважав міфологію цінною пізнавальною базою, яка стала підґрунтям філософії та мистецтва, розуміючи під міфом послідовну структуру художнього зображення, фабульне «сполучення подій», покладених в основу класичної трагедії [5, с. 392, 440]. Р. Вілліс у передмові до «Словника міфів» (1999), підготовленого британськими фахівцями (редакція П. Бенлі), стверджує, що першу спробу визначити смислове значення слова «міф» здійснив давньогрецький історик Геродот (V ст. до н. е.), використавши дане поняття для тлумачення тих історичних алюзій, які він вважав повним вимислом, на відміну від інших – перевірених фактів.

Проблема взаємовідносин міфології та поезії була у центрі уваги міфологічної школи, що виникла в російській гуманітарній науці XIX ст., як стверджує у своєму дослідженні А. Топорков. Провідні філологи того часу Ф. І. Буслаєв, О. Ф. Афанасьєв, О. О. Потебня, О. Н. Веселовський висунули ідею про тісний зв'язок мови, поезії й міфології, про зміну різних форм художньої свідомості як закономірний історичний процес, в якому кожна наступна фаза зумовлена попередньою. Учені першими у вітчизняній науці розглянули міфологічне мислення не як «заблудження наивного ума» й відхилення від норми, яким тоді вважалось раціональне мислення, а як феноменальне культурне явище. Такий підхід певною мірою був зумовлений впливом німецької міфологічної школи, особливо ідей Ф. Крейцера, О. Мюллера, Я. Грімма, Ф. Шеллінга. Погоджуючись з їх позицією Ф. І. Буслаєв, О. Ф. Афанасьєв визначають міф як вищий прояв духовного життя первісного суспільства, як самобутнє природне явище з власними законами, відмінними від законів формальної логіки.

Враховуючи вже існуючі міфологічні концепції, творчо їх розвиваючи та доповнюючи, науковці обґрунтували гіпотезу міфологічного походження поезії, яка доводила її генетичну спорідненість з міфом. Основні твердження даної гіпотези такі: а) міфологічне мислення є різновидністю поетичного мислення, його більш ранньою формою; б) міфологічний процес, осмислений у психологічному аспекті, співпадає з процесом породження «першобразних слів» і поетичних образів; в) міф-слово є елементарною найпростішою одиницею поетичної творчості; г) епічна (а надалі й індивідуальна) поезія

виникла на основі міфологічної спадщини й у процесі її розробки; д) поетичні образи і метафори формуються на основі ототожнень міфологічного характеру [9, с. 406].

Праці російських учених, в яких досліджувалися питання міфології й поезики, стали підґрунтям й одночасно новим поштовхом для подальшого розвитку теорії міфопоетики у філологічній науці. Сучасні науковці, аналізуючи міфопоетику творів конкретних письменників, намагаються класифікувати основні форми поєднання семантичних полів міфу й авторського нарративу. Такі класифікації являють собою насамперед узагальнення основних підходів авторів до міфів, принципів функціонування елементів міфів у художньому тексті.

Акцентуються три основні шляхи міфологізації: 1) використання традиційних міфологічних сюжетів та образів, яке передбачає як інтерпретацію, так і трансформацію (міфологічні елементи безпосередньо формують проблематику твору); 2) творення авторського міфу, коли організація художнього тексту підпорядковується законам поезики міфу (міф використовується як модель структури, за зразком якої створюється новий міф); 3) міфологічна стилізація, у якій автор лише формально імітує стиль міфу (міф відіграє роль декоративного елемента).

М. Н. Епштейн, доповнюючи наведену класифікацію, узагальнює способи трансформації міфу: героїчний пафос традиційного міфу замінюється трагедією; міфологічне узагальнення поєднується з натуралістично-побутовою манерою оповіді чи психологізмом; замість культурного героя на перший план виходить антигерой. У своїх роботах науковець намагається пов'язати прояви міфологізму з різними рівнями структури твору: сюжетом, характером образності, особливостями жанру та стилю. На його думку, міфологічний контекст у творі може мати декілька форм презентації, а саме: «введение отдельных мотивов и персонажей в ткань реалистического повествования, обогащение конкретно-исторических образов универсальными смыслами и категориями»; «притчеобразность, лирико-философская медитация, ориентированная на изначальные, архетипические константы человеческого и природного бытия: дом, хлеб, очаг, вода, гора, детство, старость, любовь, смерть».

В українському літературознавстві проблему взаємовідносин міфології і літератури одним із перших досліджував Дмитро Наливайко. Зокрема у статті «Міфологія і сучасна література» (1980) науковець зазначає, що в зв'язках літератури і міфології сучасна наука «схильна вбачати постійний складник літературно-художнього розвитку, що проявлявся і проявляється в різних формах і модифікаціях, свідомо і не свідомо для самих митців» [6, с. 171]. Однак на різних етапах суспільного та культурного розвитку зв'язки літератури та міфології набувають різного змісту й ідеологічної спрямованості, виконують різні ідейні й естетично-художні функції. На думку науковця, література пов'язана з міфологією не лише генетично, а й за типом відображення дійсності, оскільки їх об'єднує художньо-образний тип мислення. Тому, як свідчать й інші дослідники (С. С. Аверінцев, О. Ф. Лосєв, Є. М. Мелитинський),

вона актуалізує міфологію і в наш час, активно використовуючи її моделі, «її образно-художній арсенал». Визначаючи функції міфології в становленні та розвитку літератури й мистецтва різних народів та епох, Д. Наливайко приходить висновку про універсальний характер їх взаємин, стверджує, що міфологія виступає одним з основних джерел поетичної образності творів мистецтва.

В історії європейської художньої літератури нового часу автор пропонує розрізняти два принципово різні підходи до міфології, умовно названі ним «класичний» та «романтичний». Для першого характерний чисто зовнішній, емблематично-ілюстративний підхід до міфів, при якому «начисто ігнорувалася специфіка міфологічного мислення з її поєднанням одиничного й універсального, з її багатозначністю й амбівалентністю образів» [6, с. 172]. Такий підхід ґрунтувався на особливостях класицистичного художнього мислення, у якому переважало раціональне начало, а ідеї та образи виражалися чітко і однозначно. Інший підхід до міфології впливав із романтичного світосприймання, за яким світ являє собою «органічний взаємозв'язок всього суцього і спонтанний рух», перманентну творчість природи і людського духу. Таке вираження світу, на переконання романтиків, співпадало з міфологічним; тому міфи стали для них «органічним втіленням «живих стихій» природи, динамічних начал і сил буття», одвічним втіленням символічних форм мислення. За допомогою міфології романтики намагалися подолати обмеженість раціоналістичного мислення, зняти протилежності між особливим і загальним, суб'єктивним й об'єктивним, природою і духом, побудувати цілісний і одухотворений образ світу. Міф дав можливість показати приховане життя і прихований зміст багатьох процесів і явищ буржуазного суспільства, що неможливо було осмислити в системі тодішніх науково-філософських понять і означень [6, с. 173].

Називаючи зв'язки міфології з літературою неоднозначними й не одновимірними, Д. Наливайко звертає увагу і на негативний потенціал їхньої взаємодії, який, на його думку, полягає у «гальмуванні суспільного та духовного поступу» людства. Здатність міфології «протистояти» історії, тим самим гальмуючи її розвиток, яка була виявлена науковцями ще у давні часи (К. Леві-Стосс про міф і ритуал епохи неоліту), з розвитком цивілізації проявляється дедалі виразніше. Вона ґрунтується на типологічній властивості міфологічного мислення підміняти реальне буття (історію) «універсальними співвіднесеннями з космічним життям моделями існування, що сприймаються цим мисленням як абсолютні і незмінні». Оскільки міф ставить у центр уваги одвічні зв'язки людини зі світом, одвічні моделі буття і свідомості, він претендує на абсолютне значення, тим самим стаючи знаряддям «зняття» чи «подолання» історії. Автор аналізує реакційну міфотворчість доби імперіалізму, що бере свій початок від Ф. Ніцше і спрямована на заперечення розуму, гуманізму, соціального прогресу. Ця міфотворчість, «заснована на войовничому ірраціоналізмі, на інтуїтивістсько-містичному сприйманні й витлумаченні світу та людини», остаточно реалізується в ідеології фашизму та апологетів «нового варварства», що її наслідують. Саме цей факт надав

поняттю «міф» «одіозного характеру», викликавши стійке упереджене ставлення до міфологізму в літературі та мистецтві ХХ ст., як і у працях деяких науковців [6, с. 176].

Але міфопоетичний дискурс в художній літературі «постміфічних» епох – це зовсім не поетика одвічного міфу. Художня модель світу в творах письменників ХІХ ст. відтворює риси чи то актуального сьогодення, чи то відносно недавнього минулого, а не «позачасової параболи» (В. Щукін). Міфопоетика завжди алюзійна: відчуття вічного створюються за допомогою різнорідних імпліцитних натяків, репрезентованих символічними образами, розгорнутими метафорами, багатозначними епітетами, стилістичними і ритмічними конструкціями.

Однією з найдавніших форм явища, яку етнографи й вважають власне міфом, називає міфопоетику Д. П. Пашиніна, стверджуючи, що виокремлення міфу і міфопоетики необхідно саме «для прояснення „двоякої природи“ мифа или двойственности толкования этой природы», для поділу культур та світоглядів на «міфопоетичні» та «неміфопоетичні» [7, с. 58].

Однак не всі науковці вважають даний термін адекватним чи погоджуються з його правомірністю, виступаючи проти поєднання міфу і поезії (літератури) через їх принципову несумісність. У першу чергу наголошується різниця у часі їх виникнення, а звідси і відмінність представлених ними відносин людини і світу. Доісторичний міф є відображенням синкретичного зв'язку людини і космосу, тоді як більш пізня література презентує художнє мислення, відособлене від реальної природи. У еволюційному та типологічному аспектах зіставляють міф і літературу Ю. М. Лотман і З. Г. Мінц, пояснюючи їх принципове розділення існуванням у різних часових прошарках. Той факт, що міф – це стадія свідомості, яка історично передує письмовій літературі, дозволяє науковцям стверджувати, що «миф проникает в художественные тексты в виде неосознанных, утративших первоначальное значение обломков».

Такої ж думки притримується і І. М. Зварич, акцентуючи увагу на суттєвій відмінності міфу та літератури з причини періодичного розвитку мистецтва слова: «Утвердившись за рахунок відчуження від міфу в статусі автономного виду мистецтва, література у самій собі відбувалася певною мірою, вичерпавши всі можливі для неї форми, методи, стилі і напрями художнього моделювання дійсності. Фіксуючи суто історичний період існування слова, література, у якій образна умовність художнього мислення кардинально відрізняється від безпосередньої міфологічної «принципової метафоричності» (Лосєв), заперечує міф самою своєю суттю. Міф і література остаточно розходяться між собою з моменту входження слова у самостійну історію (власне історію) – у сферу надреального існування й умовного функціонування паралельно створюваного мистецтвом світу» [3, с. 24].

Грунтовне дослідження архаїчних міфів Сходу та Заходу дозволило І. М. Дьяконову зробити висновок про нероздільність у міфологічному типі мислення «раціонально-логического и образно-эмоционального начала», що суттєво відрізняє його від поезії [1, с. 37]. Про синкретизм міфу та несвідомість його творення як основну відмінність від художніх жанрів йде мова у роботі А. С. Козлова, який вважає синкретизм принциповою особливістю міфу, що

представляє собою «слитность, нерасчлененность различных элементов – художественного и аналитического, повествовательного и ритуального». Міфологічне авторство, за визначенням науковця, характеризується «неосознанностью творческого процесса, поэтому мифы предстают в качестве созданий коллективного и бессознательного народного творчества». Напроти, індивідуальне авторство, яке ґрунтується на свідомому творчому процесі, як і критичне ставлення до змісту розповіді – це, на думку автора, «признаки новой ступени в развитии сознания, для которой характерно вырождение мифов, распад их синкретизма» [4, с. 234].

Також В. П. Руднев у своїх дослідженнях філософії тексту радикально розділяє міф і літературу, ґрунтуючись на тому, що міфологічна модель світу передбачає абсолютну тотожність реального та ідеального, тоді як література пропонує образне моделювання дійсності. Зокрема він стверджує, що поняття міфу певною мірою «есть самоотрицающее понятие». Оскільки «там, где есть слово „миф“, уже нет самого мифа, а там, где есть миф, нет понятия мифа, как нет вообще никаких понятий. Текст возникает при демифологизации мышления, на стадии развертывания временного цикла в линейную последовательность, то есть на стадии эпоса, который уже в определенной степени является текстом» [8, с. 26].

Цієї ж точки зору притримується і А. Ф. Журавльов, детально зупиняючись на співвідношенні міфу і літератури у власному лінгвістичному коментарі до праці О. Ф. Афанасьєва «Поэтические воззрения славян на природу. Опыт сравнительного изучения славянских преданий и верований, в связи с мифическими сказаниями других родственных народов». Автор категорично розділяє міф і поезію через їх різноплановість як у часі формування, коли міф випереджає поезію, так і у вираженому в них ставленні до світу, оскільки міф одвічно «внепоэтичен» та має мало спільного з грою, а «поэзия ближе к игре». Указані поняття, за висновком науковця, протилежні також з точки зору лінгвістики, оскільки «...поэзия строится на осознанном варьировании форм, тогда как в мифологии мы имеем дело с неконтролируемыми вариациями осмыслений. Иначе (конкретнее и тем самым несколько прямолинейнее) говоря, если поэзия связана с синонимией, то мифология реализуется в противоположном явлении языка – омонимии...».

До того ж А. Ф. Журавльов висловлює своє критичне ставлення і щодо самого терміну «міфопоетичний», який активно використовується останнім часом у філології, та на його думку є некоректним, бо представляє собою ще один міф, «на этот раз внутринаучный». Саме слово «mythopoetic», утворене англійським науковцем Тейлором з грецького словотворчого матеріалу, він називає терміном, який можна широко інтерпретувати, «скверный перевод которого производит бесполезные, неадекватные своему предмету аспекты „изучения“ древних форм сознания». Замість нього автор критичного коментарю рекомендує вживати прикметник «міфопороджуючий» чи «міфотворчий», що дозволили б О. Ф. Афанасьєву уникнути певної слабкості його теоретичної позиції [2, с. 38-39].

Підводячи підсумки науково-історичного екскурсу дослідження проблеми взаємин міфології і літератури акцентуємо нашу увагу на наступних положеннях. Міф, у його сучасному розумінні, далеко вийшов за межі власного

конкретного змістовного визначення, навпроти, він сам визначає людину, епоху, культуру. Будучи за формою давньою народною оповіддю про богів та героїв, міф являє собою максимум спресованості часу й узагальнення. Точніше міф – позачасове явище, оскільки в ньому час перестає бути часом. Та міфу характерна постійна мінливість – «традиційна чи усталена», що і є причиною його невизначеності і постійних дискусій навколо цього феномену. З іншого боку, практично всі дослідники міфу вважають його сталим і традиційним з невеликою кількістю стійких фабул та сюжетів, що часто повторюються у міфологіях різних народів світу. У пізнанні цього феномену накопичено величезний потенціал знань про його походження, зміст, сутнісні характеристики, функціональне навантаження.

Оскільки більшістю науковців визнано, що «сам по собі» міф не може бути предметом дослідження, а досліджуються лише його прояви, то метою розгляду міфопоетики стає виявлення слідів та відголосків міфів у літературних творах, їх функцій та впливу на поетичну творчість. Тому сучасні літературознавчі розвідки розглядають міф як явище поетики, обмежуючи, таким чином, предмет дослідження від різноманітних тлумачень «у широкому сенсі», наприклад, як прояв універсальної і вічної міфологічної свідомості індивідуума.

Між міфологією і літературою існують неоднозначні, діалектично-суперечливі зв'язки, які набирають різного сенсу залежно від суспільного і духовного розвитку людства. У літературі міф неминуче проходить певну трансформацію. Традиційний міф, що входить до літературного твору, як правило, втрачає свій первісний смисл, стаючи проекцією авторського задуму, який зазвичай протилежний його першооснові.

Таким чином, зростання інтересу до вивчення міфологічного модусу у сучасному літературознавстві, засвідчене значною кількістю актуальних дисертаційних праць і публікацій, розширює можливості літературної критики по-новому інтерпретувати твори національної і зарубіжної літератури. Дослідження міфологічного дискурсу можна вважати не лише доцільним і вмотивованим, але й продуктивним, оскільки воно дає можливість встановити присутність й особливості функціонування міфологічних моделей у художніх творах, де свідомо авторська міфотворчість часто пов'язана із спонтанним засвоєнням та відтворенням міфологічних парадигм.

Бібліографічні посилання:

1. **Дьяконов И. М.** Архаические мифы Востока и Запада: [Текст] / И. М. Дьяконов. – М.: Наука, 1990. – 248 с.
2. **Журавлев А. И.** Новое мифотворчество и литературоцентристская эпоха русской культуры: [Текст] / А. И. Журавлев // Вест. Моск. ун-та. Сер. 9: Филология. – 2001. – № 6. – С. 35-42.
3. **Зварич І.** Міф у генезі художнього мислення: Моногр.: [Текст] / Зварич Ігор. – Чернівці: Золоті литаври, 2002. – 236 с.
4. **Козлов А. С.** Миф: [Текст] / А. С. Козлов // Современное зарубежное литературоведение (страны Западной Европы и США): концепции, школы, термины: Энцикл. справочник. – М.: Интрада-ИНИОН, 1996. – С. 233-236.
5. **Лосев А. Ф.** История античной эстетики. Аристотель и поздняя классика: [Текст] / А. Ф. Лосев. – М.: Искусство, 1975. – 776 с.

6. **Наливайко Д. С.** Міфологія і сучасна література: [Текст] / Дмитро Наливайко // Всесвіт. – 1980. – № 2. – С. 171-182; № 3. – С. 167-175.
7. **Пашинина Д. П.** Неопределимость мифа и особенности организации мифопоэтической картины мира: [Текст] / Д. П. Пашинина // Вест. Моск. ун-та. Сер. 7. Филология. – 2001. – № 6. – С. 88-107
8. **Руднев В. П.** Словарь культуры XX века. Ключевые понятия и тексты: [Текст] / В. П. Руднев. – М.: Аграф, 1997. – 384 с.
9. **Топорков А. Л.** Теория мифа в русской филологической науке XIX века: [Текст] / А. Л. Топорков. – М.: Индрик, 1997. – 456 с.

Надійшла до редколегії 21.05.2009.

УДК 821.161

В. А. Колесник

Одесса

ХРОНОТОП В ПОВЕСТЯХ В. П. КАТАЕВА «ТРАВА ЗАБВЕНЬЯ» И «СВЯТОЙ КОЛОДЕЦ»

Акцентується увага на особливостях часово-просторових відносин у повістях В. П. Катаєва «Трава забуття» та «Святий колодязь». Простежується зв'язок особливостей хронотопу зі свідомістю головних героїв.

Ключові слова: хронотоп, історія, свідомість.

Акцентируется внимание на особенностях пространственно-временных отношений в повестях В. П. Катаева «Трава забвенья» и «Святой колодец». Прослеживается связь особенностей хронотопа с сознанием главных героев.

Ключевые слова: хронотоп, история, сознание.

The particular qualities of spatiotemporal relations at the V. P. Kataev's novels "The Grass of Oblivion" and "Saint well" are stressed. The connection between specifics of chronotopos and consciousness of the main heroes is traced in the novel.

Key words: cronotope, history, consciousness.

Пространственно-временной континуум – один из важнейших элементов поэтики повестей В. П. Катаева «Трава забвенья» и «Святой колодец». Между тем, в современном литературоведении отсутствуют работы, посвященные подробному изучению специфики хронотопа в данных повестях, что и является целью данной статьи. «Трава забвенья» и «Святой колодец», принадлежащие к позднему периоду творчества В. П. Катаева и ставшие предметом исследования у таких видных ученых, как И. Шевченко, В. Лаврова, А. Хворощина, Б. Галанова, относятся к повестям автодигетического типа наррации, так как нарратор в данных произведениях является главным героем повествования, центром смыслопорождения и формы произведения и, как замечает Ж. Женетт, «никому не уступает своего исключительного права на нарративную функцию» [5, с. 255].

В повести «Трава забвенья» ретроспективно представлены воспоминания героя-нарратора, осмысление событий, происходивших в начале 20 века размышления о судьбах и творчестве как собственном, так и других писателей, художников, поэтов, творивших в данный исторический период. Как отмечает Т. В. Филат, «писатель, передавая, создавая восприятие пространства и времени у своих аукторов, воссоздает определенный менталитет эпохи, сознательно-